

Naar een visvriendelijke Veluwe

tekst en kaart Michiel Hegener

Migreren over de Veluwe – geen vogel die ermee zit en zoogdieren hebben steeds meer mogelijkheden dankzij een weelde aan ecoducten en tunnels, waar ook reptielen en amfibieën plezier van hebben. En vissen? Hun routes zijn van nature al schaars doordat de Veluwse beken smal zijn en soms droog vallen. Mensen maakten die beperkingen nog groter. Maar een kentering is gaande. Door de aanleg van vistrappen, verdeelwerken, vispassages, slabben en cascades kunnen vissen zich steeds beter verspreiden.

'Vis zou vrij moeten kunnen migreren om zelf plekken te kiezen om te overwinteren, te paaien, op te groeien, te foerageren en weg te vluchten. Van zout naar zoet en andersom, dag en nacht, zomer en winter en tussen beneden- en bovenloop', zegt Ykeliën Damstra, senior beleidsadviseur ecologie bij Waterschap Vallei en Veluwe en specialist vismigratie. 'Het waterbeheer en peilbeheer vraagt om stuwstukjes en gemalen. Door die passeerbaar te maken stel je vissen in staat om zelf te kiezen waar ze willen zijn.'

En dat gebeurt. Welkom op de Veluwe van de vistrappen, verdeelwerken, vispassages, slabben en cascades! Het zijn er al vele tientallen en er komen er nog meer, maar je ziet ze pas als je gaat zoeken. Damstra zet de auto stil waar de Papegaaibeek tot voor een paar jaar uitmondde in het Apeldoorns Kanaal. Nu stroomt het heldere kwelwater in de Grift, een gegraven beek die pal ten oosten van het kanaal tussen Apeldoorn en Heerde ligt, vaak – zoals hier – met maar een meter of tien ertussen. Aan de oude situatie herinnert een betonnen goot van een meter breed die het water uit de Papegaaibeek over de Grift naar het kanaal leidde. Damstra: 'Dat was zonde van het schone water en ook van de stroming in de Grift. Hoe meer beken uitkomen in de Grift, hoe meer stroming, hoe geschikter de Grift is voor stroomminnende soorten, hoe beter de Grift kan functioneren als verbinding tussen

de sprengen.' Een jaar of zes geleden werd de stuw tussen de beek en de Grift vervangen door een cascade. Grote keien zorgen voor overbrugging van het hoogteverschil en voor variatie in stroomsnelheid en diepte, wat vissen kan helpen om de afslag vanuit de Grift met succes te nemen en via de Papegaaibeek de Veluwe op te zwemmen.

Dat de verbinding tussen beek en kanaal verloren ging, is pure winst. Damstra: 'Het Apeldoorns Kanaal heeft stilstaand water, daar zwemmen andere vissoorten dan in de beken. Het zijn twee verschillende watertypen met eigen leefgemeenschappen. Een larve van de beekprik die in het kanaal komt heeft daar niet genoeg zuurstof, kan geen voedsel uit het water filteren en gaat dood.'

De Grift verbindt

De Grift – in de veertiende eeuw gegraven om het water van de Veluwe naar het noorden af te voeren en zo het gebied tussen Veluwe en IJssel een beetje droog te houden – is een uitkomst voor het visbeleid op de Noordoost-Veluwe. Neem de elrits, een karpertachtige van hooguit een decimeter die in Nederland alleen rondzwemt in de Limburgse Geul, mogelijk in de Maas en in de Verloren Beek bij Emst. Althans, dat was lang het beeld. Want bij recente vistellingen door Ecogroen uit Zwolle in opdracht van het waterschap, werd er ook een gevangen in de Egelbeek bij Vaassen. Misschien

Verdeelwerk van de Klaarbeek. Over de neergelaten klep van de stuw moet eigenlijk nog een rubberen slab komen, zodat bodemvissen er stroomopwaarts overheen kunnen. foto Michiel Hegener

Links: Beekprikken, een zeldzame kaakloze vissoort die uitsluitend in beken voorkomt en dan vooral op de Veluwe. foto Marco van der Sluis/Ecogroen

'Een vis heeft veel habitateisen voor alles wat ie doet en elke soort heeft weer andere eisen'

Ykeliën Damstra bij de Papegaibeek. De cascade is links op de foto, net zichtbaar. Rechts de oude overloop naar het Apeldoorns Kanaal die over de Grift, zichtbaar achter Ykeliën Damstra, heen gaat. foto Hans Dijkstra

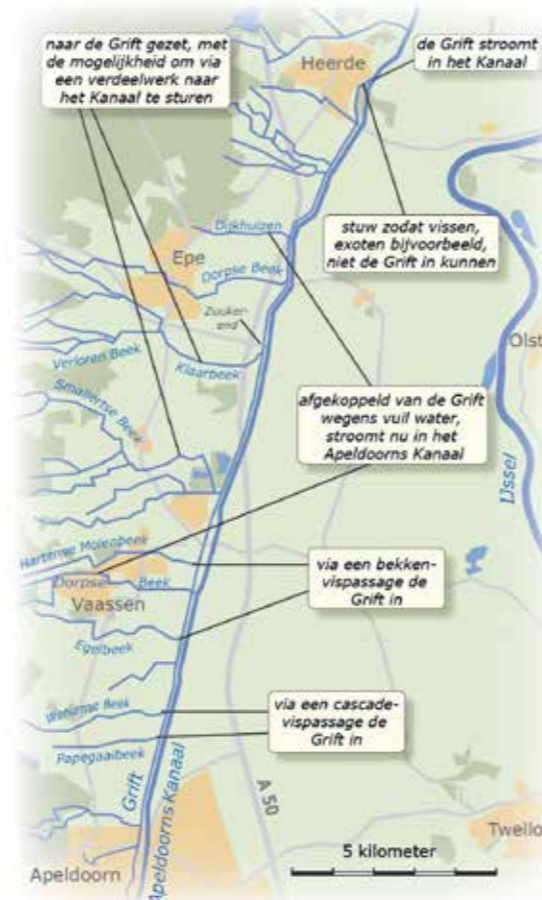
De Grift is op sommige plekken nog teveel een geul. foto Michiel Hegener

was het een eenzame zwerver, misschien zitten er meer, maar in elk geval bewees hij dat de Grift functioneert als verbinding tussen de beken van de Noordoost-Veluwe. Met enkele uitzonderingen staan die beken niet rechtstreeks met elkaar in verbinding. Van de ene beek naar de andere kan dus alleen via de Grift, die soorten in staat stelt nieuwe beken te koloniseren en die uitwisseling mogelijk maakt tussen populaties van verschillende beken, wat goed is voor de genetische variatie. Om het water schoon te houden werden twee beken met vervuild water juist van de Grift afgekoppeld en aangesloten op het Apeldoorns Kanaal. De Grift als effectieve migratieroute vraagt om meer dan verbindingen met de beken en schoon water: de vissen willen ook een ruim aanbod van leefmilieus. Damstra: 'Juist die variatie is belangrijk. Een vis heeft veel habitateisen voor alles wat ie doet en elke soort heeft weer andere eisen.' Kortom, de Grift moet zoveel mogelijk afwisseling bieden qua stroomsnelheid, diepte, licht, vegetatie, dood hout, dode bladeren en substraat – heel anders dan de Grift van voor de start van het herinrichtingsproject. Soortgerichte migratiebevorderende maatregelen zijn er nauwelijks, alle vissen zijn welkom – behalve exoten als de marm grondel en de zwartbek grondel die sinds 1992 via het Main-Donaukanaal onze kant op zwemmen. Ze kunnen nauwelijks de Grift in, die bij Heerde

over een stuw stroomt alvorens in het Apeldoorns Kanaal uit te monden. Gelukkig maar. In *NRC Handelsblad* van 13 oktober 2017 werd de stelling *Nederland overspoeld door uitheemse vissen via Main-Donaukanaal* op waarheid getoetst en de uitslag was: waar. Ook niet welkom, hoe leuk het misschien ook lijkt: de forel. Damstra: 'Ze ontsnappen soms uit kwekerijen bij Emst en Vaassen, laatst duizenden tegelijk en ze moeten allemaal eten: kleine vissen, macrofaunasoortjes. Sorry, geen succes. Als wilde forellen via het Randmeer de Hierdense Beek in trekken is dat prima, maar die kans is klein omdat het Randmeer niet stroomt.'

Verkeerd begrepen kwestie

We stoppen drie kilometer ten zuidoosten van Epe, waar de straat Zuikerend de Grift kruist. 'Kijk, een ijsvogel', zegt Damstra. 'Daar, in de eerste rietpluim.' Het riet staat in een 'lobje', een uitstulping van het water naast de stroomgeul ten noorden van de brug. Aan de zuidkant

van de brug was ook ruimte om de Grift te laten slingeren. Dat doet de stroom nu, maar in een te brede en te diepe geul, vindt Damstra. 'Ik had hier meer een dal willen hebben waar het water zelf zijn weg vindt en makkelijker buiten het zomerbed komt.' Was dat een geldkwestie? Een beleidskwestie? Damstra: 'Nee, een verkeerd begrepen kwestie.' Zoals binnen ieder waterschap is het soms schipperen binnen de dubbele taakstelling van peilbeheer en ecologie. 'De afdeling hydrologie zegt dan: de bedding moet wel minimaal zo breed zijn, anders krijgen we wateroverlast bovenstrooms. En de afdeling onderhoud wil langs de waterloop kunnen om hun werk te doen, misschien dat de oever daarom te hoog is geworden. Ik denk dat het al met al ook onze onervarenheid was met zo'n ingreep, maar we kunnen het later bijstellen.'

Hierdense beek

Wateroverlast dreigt niet bij de langste natuurlijke beek van de Veluwe, de 15 kilometer lange Staverdense, Leuvenumse, Hierdense beek. Want die stroomt door natuur en daar is water zelden een last. Remko van Rosmalen, boswachter bij Natuurmonumenten, stuurt zijn dienstauto noordwaarts over de Poolse Weg die de Leuvenumse Beek flankiert. Soms is de bedding even in beeld, soms verlaten we de auto en lopen een stuk het bos in. Het probleem met de beek was dat het teveel een watergeul was, waar het water snel en monotoon doorheen gutste. Ook hier werd een visvriendelijk beleid ingezet. Vrachtelingen zand (afkomstig van het opschonen van het nabijgelegen Hulshorster Zand) werden in de beek gestort. De bedding kwam fors omhoog, het water ging de breedte in en de stroomsnelheid zakte. De natuur mag de rest doen. Wat nog grotendeels ontbreekt is variatie in licht. Bij Staverden is het wat dat betreft plaatselijk iets beter, maar in de Leuvenumse Bossen van Natuurmonumenten stroomt de beek vaak steeds door donker bos – nog wel. Van Rosmalen: 'Door delen van de beek af te dammen en de bedding op te hogen krijg je overstromingen naast de bedding, waardoor de beuken en dennen

Boven: twee windes. Onder: beekprikken. foto's Jeroen Bosveld/Submers

die daar staan gaan afsterven. Op den duur kunnen er elzen en wilgen voor in de plaats komen. Dat past veel beter langs een beek en misschien dat de bever hier dan ook komt.'

Idyllisch ensemble van stroomgeulen

Nu al zouden vissen plezier moeten hebben van de maatregelen, vooral de beekprik en de andere Natura 2000-vissoort van de Veluwe beken, de rivierdonderpad. Bij het ter perse gaan van dit nummer was Ecogroen net begonnen aan tellingen.

We stoppen anderhalve kilometer noordelijk van hotel Het Rode Koper, bij de Ezelsbrug. Een beek is het hier nauwelijks. Het water heeft zich over een groot gebied verspreid tot een idyllisch ensemble van stroomgeulen en traag stromende meertjes. Van Rosmalen wijst enthousiast op plaatsen waar het water een paar weken eerder kwam, toen er meer regen viel dan nu. 'Kijk, er ligt haast geen blad meer. Dat is door het water meegenomen en belandt in delen met weinig stroming op de bodem. Dan krijg je daar banken met slib en voedingsstof-

Boswachter Remko van Rosmalen bij de Hierdense Beek.

De stuw en vistrap van de Eekterbeek bij Elburg. foto's Michiel Hegener

'Alle vissen zijn welkom – behalve exoten als de marm grondel en de zwartbek grondel'

fen, waar de larven van de beekprik gaan zitten. En waar het hard stroomt, wordt het fijne materiaal juist meegenomen en krijg je beddingen van grof zand en grind waar de beekprik paait en eieren afzet.' Een steenworp verder vervolgt hij: 'Als je nu je ogen sluit lijkt het net de Ardennen.' Dat klopt, het water klatert over stammen van omgevallen bomen, wat zorgt voor variatie in stroomsnelheid waar de vissen blij mee zijn. 'Tot voor een paar jaar haalden we omgevallen bomen uit de beek, maar sinds de herinrichting laten we ze juist liggen', zegt Van Rosmalen. Hij verwacht veel nieuw dood hout nu delen van het bos bij hoog water blank komen te staan. Er zullen bomen in de beek vallen en dat is win-win: meer licht in en langs het water en afwisseling van stroomsnelheid. Meer licht is niet per se beter: sommige vissoorten prefereren soms of altijd een beschaduwde beek, met koeler en daardoor zuurstofrijker water en veel dode takken en blad van de bomen op de oever. Het gaat, alweer, om de variatie die vismigratie aanmoedigt.

Dat de beek zo in de breedte mag uitdijen heeft ook een bezwaar: meer inzigging, waardoor minder water via de beek het Randmeer bereikt. We rijden die kant op, lopen het laatste stuk door zompig rietland en staan dan op enkele tientallen meters van de monding. Verder komen we niet, want daar ligt een moerasdelta. Nu zit de beek in ieder geval vol water, anderhalve meter breed en driekwart diep. Zodra het water 16 graden is, doorgaans in april, komen grote aantallen windes uit het Randmeer naar de benedenloop om te paaien en kuit te schieten, waarna ze weer vertrekken. Het Randmeer, dat beken aan de noordwestkant van de Veluwe verbindt, biedt geen stromend water. Dat is wat minder ideaal dan de Grift, maar nutteloos is het niet. Sommige soorten doen het goed in beide milieus, bijvoorbeeld de snoek. Die laat zich vaak in de Hierdense Beek zien, al wordt hij er niet erg lang. De rivierdonderpad verkiest stromend water, maar komt ook wel van A naar B waar het water stil staat. Hopelijk wordt hij niet gevolgd door de zwartbekgrondel, waarover een expert in het NRC-artikel zei: 'Overal waar hij opduikt, verdwijnt de rivierdonderpad.'

Vispassages

De Hierdense Beek en de kwelbeekjes in de Hierdense Poort – die alle aan de Randmeer-

zijde van de A28 ontspringen – zijn vrij van stuwen en dus zijn er geen vispassages nodig. Verder naar het noordoosten wel. Ze liggen waar het peilbeheer zorgt voor een groot niveauverschil in een beek - niet per se waar het mooi is, want een vis ziet dat toch niet. Een ecoduct is altijd omgeven door natuur, maar de vistrap in de Eekterbeek bij Elburg ligt ingeklemd tussen de drukke Zuiderzeestraatweg en een badkamer- en tegelparadijs. Naast een in hoogte verstelbare stuw ligt een trap van zes bakken vol water, gescheiden door schotten waarin openingen zitten voor de vissen. Ze hoeven dus niet als zalmen door de lucht naar de volgende bak te springen maar gaan onder water langs de stuw.

Iets ten westen van Doornspijk stroomt de Sijpelbeek via een niveausprong het Randmeer

in. Ook hier is de stuw in hoogte verstelbaar. Het water stroomt over de rand. Migratie zou alleen mogelijk zijn met de stroom mee, ware het niet dat er naast de stuw in opdracht van het waterschap een 100 meter lange lus werd gegraven. Daar stroomt het water vrij snel, maar een vis komt er wel tegenin. Het niveauverschil van de stuw helemaal langs deze natuurlijke weg overbruggen lukt net niet, ergens in de lus zit onder een dammetje geen duiker maar een korte vistrap.

Al deze maatregelen kosten veel geld, maar dat is er. De Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) lid F4 eist dat ook smalle beekjes als de Veluwe schoon zijn en een rijk palet aan leefgebieden bieden voor de Europese vissen; daarbij hoort een vrij ruime financiering. Maar de

motivatie om de Veluwe visvriendelijk te maken gaat verder dan KRW F4, Natura 2000 (voor de beekprik en de rivierdonderpad) en onze eigen Natuurwet. Gewone zorgzaamheid voor de natuur stijgt uit boven al die regelgeving en daaruit voortvloeiende maatregelen. Damstra: 'Vergelijk het met een mens. Wij willen een huis met verschillende kamers, waar we verschillende dingen doen. Een slaapkamer waar het donker is en niet al te warm. En een warme kamer met een bank voor 's winters en een tuin of balkon voor 's zomers. Een keuken en eetkamer waar we kunnen eten. En tussen die kamers en naar buiten willen we vrij kunnen bewegen. Een vis wil dat ook allemaal.'

Rivierdonderpad. foto Jeroen Bosveld/Submers

